

OMRINGD DOOR GOEDE VOORBEEDEN

colofon

OMRINGD DOOR GOEDE VOORBEEDEN, ATELIER VELDWERK

Eind 2006 vroeg Atelier Veldwerk (Rudy Luijters / Onno Dirker) aan een uitgelezen gezelschap een lijst van vijf 'goede voorbeelden' van kunst in de openbare ruimte op te stellen. Door gedurende vele jaren als adviseur of begeleider van talloze projecten te functioneren, hebben al deze specialisten hun sporen verdiend binnen het publieke domein. Het 'beeld van de openbare ruimte' in Nederland is mede door hen bepaald. De persoonlijke keuzes geven mogelijk inzicht in achtergronden en context van dat beeld.

Het betreft de keuzes van:

- Hans van den Ban, *coördinerend adviseur beeldende kunst Rijksbouwmeester*
- Lia Gieling, *voormalig directeur de Paviljoens Almere, freelance curator / adviseur*
- Tom van Gestel, *artistiek leider / projectcoördinator SKOR*
- Govert Grosfeld, *senior adviseur SKOR*
- Tanja Karreman, *adviseur beeldende kunst Rijksbouwmeester*
- Arno van Rosmalen, *voormalig stadsconservator Rotterdam / directeur Stroom*
- Jan Wijle, *hoofd afdeling kunst in de openbare openbare ruimte / architectuur, Stroom*

Concept en uitvoering:

Atelier Veldwerk

Teksten:

Atelier Veldwerk, Rozanne Kraak

Typografie:

Studio Annelys de Vet (Annelys de Vet, Meike Sloover)

Beeldselectie:

Atelier Veldwerk

Met nadrukkelijke dank ook aan de fotografen:

- Ton Aartsen (Een filmisch gezicht op Ooststellingwerf)
- Henk Geraerds (Tuindorpcollectie)
- Rob Kollaard (Kikkerbelproject)
- Leo van der Kleij (Wasserwaage / Working progress)
- Luuk Kramer (P-reizen SKOR / l'essence de MastenbroekHein van Liempd: P-reizen Stroom)
- Jannes Linders (AAP, Aernout Mik)
- Maarten Olden (SRV-Snoezel)
- Guus Rijven (Wasserwaage)
- Gert Jan van Rooij (Reinier van Arkel-groep)
- Gert Schutte (Polderland Garden of Love and Fire)
- John Stoel (Sanctuarium)

En met dank aan de volgende kunstenaars en instellingen voor het ter beschikking stellen van materiaal:

- Martijn Engelbregt
- Hans van Houwelingen
- Moniek Toebosch
- SKOR
- Atelier Rijksbouwmeester
- Stroom

OMRINGD DOOR GOEDE VOORBEEDEN

De keuze van **Tom van Gestel**, artistiek leider / projectcoördinator SKOR

'Omringd door goede voorbeelden' is een project van Atelier Veldwerk (Rudy Luijters, Onno Dirker) 2006/2007

WORKING PROGRESS (1996/97), TADASHI KAWAMATA

Locatie:

Bergermeerpolder bij Alkmaar

Opdrachtgever:

Brijder Stichting

Voorgeschiedenis. De feitelijke opdrachtgever, de directeur van de instelling voor verslavingszorg, was zonder een uitgebreide kennis te hebben van eigentijdse beeldende kunst, onder de indruk geraakt van een project van Tadashi Kawamata tijdens de Documenta IX te Kassel (D). Het betrof het werk "Peoples Garden", een 'dorpje' van houten hutjes, constructies van menselijke maat, als een tijdelijke nederzetting in het dal van het riviertje dat door Kassel stroomt. Het werk van Kawamata is principieel tijdelijk, van hout en provisor. Het afbreken of vergaan maakt onderdeel uit van het (werk)proces.

De persoonlijke ervaring van de directeur van de kliniek was de concrete aanleiding om Kawamata uit te nodigen. (Het is de zinvolle taak van SKOR om op die mogelijkheden te wijzen.) De kunstenaar ontwikkelde een plan om samen met de gebruikers van de kliniek, de verslaafden, een houten wandel pad te maken. Een traject dat van de kliniek dwars door de polder naar de stad Alk-

maar zou lopen, over een lengte van bijna twee kilometer. Het pad eindigde bij een boot waarmee de laatste hindernis, een brede vaart kon worden genomen. De maat van het werk, het beeld dat dit opleverde in de polder, de bijzondere en intense samenwerking met de gebruikers, dat alles maakt het werk volgens Van Gestel tot een meesterlijk voorbeeld van hoe kunst in een heel specifieke context, daarbij inbegrepen de maatschappelijke doelstelling, tot een indringend resultaat kan leiden.

De boot aan het eind van het pad is bovendien als 'autonoom' sculptuur getoond in de internationale sculptuurtentoonstelling Munster '97.

Het doel van het project was niet het realiseren van een permanent kunstwerk. Het pad heeft jarenlang in de polder gelegen, aanvankelijk bruikbaar als wandelpad, nu voor een deel vergaan en als gefragmenteerd beeld opgenomen in het landschap. Over enkele jaren zal al het hout waarschijnlijk vergaan zijn.

POPPING UP IN OOSTSTELLINGWERF(1999), GEORGINA STARR EEN FILMISCH GEZICHT OP OOSTSTELLINGWERF (1999), JOB KOELEWIJN

Opdrachtgever:

Gemeente Ooststellingwerf

Huidige staat:

ontmanteld

Zie ook:

www.skor.nl

Beide werken zijn gemaakt als onderdeel van de manifestatie 'In Verbelinge' waarbij kunstenaars werden uitgenodigd tot het maken van (semi-permanente) kunstwerken in Ooststellingwerf. Deze dunbevolkte streek in Zuidoost-Friesland kenmerkt zich onder meer door een erkende streektaal – het Stellingwerfs – en een roerige sociale geschiedenis. De combinatie van taal en geschiedenis, 'het verhalende', leidde tot de keuze van zeven kunstenaars.

Koelewijn ontwikkelde na grondig onderzoek 'de mobiele bioscoop', een container met een uitgesneden kader, geplaatst in het landschap. Het publiek ging door een donker gangetje een container binnen om in een kleine verduisterde ruimte met bioscoopstoelen te komen. Na het openen van de gordijnen keek het publiek, terwijl de soundtrack van 'Once upon a time in the West' klonk, in de eigen weidsheid.

Het proces van de samenvoeging van een dertiental dorpen in die periode, leidde in de streek tot een versterkte hang naar identiteit. De bioscoop van Koelewijn maakte op een eenvoudige, heel heldere wijze het eigen landschap tot een gemeenschappelijk belang, iets wat het waard is er gezamenlijk naar te kijken. De sterke relatie tussen object, locatie en ontwikkelingen in de streek maakten de bioscoop tot een bijzonder geslaagd kunstwerk.

Georgina Starr constateerde op haar beurt dat er binnen de streek nauwelijks plek was voor de jeugd. Ze ontwikkelde plannen voor een talentenjacht. Na het aanvankelijk 'wantrouwen' te hebben overwonnen groeide er vertrouwen en werden in samenwerking met de plattelandsjongeren, en met name met de al aanwezige muziekbandjes, concerten georganiseerd op onverwachte plaatsen en gelegenheden, en nummers opgenomen. Er werd een cd, 'Popping Up in Stellingwerf', uitgebracht, met bestaande en nieuw geschreven 'streekliederen'. De dynamiek die de overal en nergens opduikende Starr veroorzaakte leidde tot een slotconcert van de manifestatie dat werd bezocht door 4.000 streekjongeren. De cd is inmiddels uitverkocht, videoregistraties van de manifestatie zijn als onderdeel van het oeuvre van Georgina Starr op verschillende (museale) plaatsen vertoond.

Ook de bioscoop van Job Koelewijn is later getoond binnen kunstmanifestaties in Antwerpen, Düsseldorf en bij Fort Asperen tijdens 'De Hollandse Waterlinie'. Binnen die wisselende omgevingen ontstond steeds een bijzondere ruimte voor reflectie van de eigen plaats, maar tevens werd de meerwaarde duidelijk van de aanwezigheid op de oorspronkelijke locatie.

De mobiele cinema is inmiddels ontmanteld.

Locatie:

Reinier van Arkel Groep
(psychiatrische kliniek),
Den Bosch

Huidige staat:

het werk is in perfecte staat aanwezig op de oorspronkelijke locatie

Zie ook:

www.skor.nl

De beslissing om Muñoz te vragen om een ontwerp te maken voor deze locatie was gebaseerd op het feit dat de kunstenaar een zekere belangstelling had voor de psychiatrie. In de ontwerpfase stoot Muñoz op een foto van een groep psychiatrisch patiënten die onder leiding van een pater korfbal speelden. Dat beeld werd de concrete aanleiding voor het definitieve ontwerp, de beelden van kunsthout. De beeldengroep staat op een binnenplein van de kliniek, dat mede door de als in een boksring geplaatste stootkussen, als een strijdveld oogt. Miscommunicatie speelt een centrale rol. Een van de figuren heeft een bal vast maar lijkt niet precies te weten wat hij ermee aan moet. Daarnaast een tweede figuur waarvan de houding verraadt ook niet precies te weten wat hij daar doet. Daarachter staat 'de arrogante' en vervolgens een personage dat zich bewust lijkt af

te zonderen, de 'uitgestotene'. De verhoudingen duiden op onderling onbegrip. De bal in handen van de eerste figuur draait voortdurend rond en vormt een raadselachtig en dynamisch element in het geheel. Hoewel het beeld niet bedoeld is voor de eeuwigheid, en het derhalve een andere bestemming zou kunnen krijgen of op een zeker moment ontmanteld zou kunnen worden, lijkt het beeld op een ongewoon krachtige manier de complexiteit van de psychiatrie te kunnen aanduiden. De gemeenschappelijke factoren die daaraan ten grondslag liggen: maat, veelvuldigheid, materiaal, de bijzondere betrokkenheid van kunstenaar en opdrachtgever bij het tot stand komen van dit werk, dat alles zal daaraan hebben bijgedragen, maar verklaren niet volledig de indringende aanwezigheid van dit werk.

AAP (1998), AERNOUT MIK

Techniek:

Demcon

Locatie:

St. Maartenskliniek, Ubbergen

Opdrachtgever:

St. Maartenskliniek

Zie ook:

www.skor.nl

De kliniek staat in een bos. De orang-oetang bevindt zich in een publieke ruimte van een revalidatiekliniek en kan bewegen en reageren op prikkels van buitenaf. Het is een interactief object, dat de aanwezigheid van mensen opmerkt. Een heel ingewikkeld 'ding', met rug- en gelaatsspieren. De aap heeft menselijke trekjes en zijn gedrag is onvoorspelbaar. Soms kan je als patiënt een spelletje met hem spelen (boter, kaas en eieren). Als hij zin heeft.

De bedenker van dit werk, Aernout Mik, ziet de gebruikers van de kliniek als 'acteurs' en voegt aan deze werkelijkheid één acteur toe, de aap. Doordat hij één arm in een mitella heeft wordt duidelijk dat zijn aanwezigheid daar niet zonder reden is. Wel heeft Aap zijn eigen biotoop gecreëerd in de kliniek, een boomstronk, een koelkast en een autoband. In museale zin is het een installatie.

Het technische gedeelte van de aap is ontwikkeld door de jonge ingenieurs van Demcon, die er hun toentertijd recent ontwikkelde, techniek

'fuzzy logics' voor in konden zetten en testen. Robottechnieken zijn inmiddels veel verder ontwikkeld, toch is de techniek zodanig dat Aap nog altijd overtuigt.

Tom van Gestel heeft in dat verband het intense genoegen gehad in het schemerdonker getuige te zijn geweest van een stille en geconcentreerde relatie tussen Aap en een patient, die aan het speelbord beiden geheel opgingen in hun spel. De installatie is recent ontmanteld, mede omdat het gebruik complex is, kinderen zien het wellicht iets teveel als een speelobject. Er wordt met Aap te ruw omgesprongen en zo is hij regelmatig geblesseerd geraakt. Er zijn veel verzoeken van musea binnengekomen om Aap in de collectie op te mogen nemen, maar Mik beschouwt het werk niet als een museaal object dat zonder context geplaatst kan worden. Het werk zou eventueel opnieuw in gebruik genomen kunnen worden als de juiste gelegenheid zich voordoet.

MOBIELE SRV-SNOEZEL (2003), ERIK EN BART VAN LIESHOUT

Locatie:

Zorgcentrum Heimerstein,
Rhenen

Huidige staat:

bus is in de kliniek aanwezig, film wordt regelmatig vertoond in het museale circuit.

Zie ook:

www.skor.nl

Erik van Lieshout werd gevraagd een project te ontwikkelen voor een kleinschalig instituut voor verstandelijke gehandicapten, Heimerstein, vlakbij de Grebbeberg. Het instituut viel onder stichting De Opbouw in Utrecht, dat zich inzet voor een bredere inzet van kunst in haar instellingen. Erik van Lieshout en zijn broer Bart zijn een aantal maanden voor een deel van de tijd intern geweest bij de instelling en hebben aan de hand daarvan de mobiele snoezelruimte bedacht. Het is een mobiel object, een omgebouwde vrachtwagen, met een bekleding van spiegeland materiaal waardoor men slechts van binnen naar buiten kan kijken. De voorruit functioneert als een projectiescherm. Door het spiegeland gebogen oppervlak ontstaat een mooi spel met transformaties. Het vehikel is bedoeld als een mobiele ruimte waarin de bewo-

ners feestjes kunnen organiseren. De wagen is voorzien van een dansvloer, een lichtinstallatie, geluidsapparatuur en een rookmachine. Tijdens het bouwen van de wagen op het terrein van de kliniek raakte een aantal bewoners betrokken en die groep werd een belangrijk onderdeel, naast de broers van Lieshout zelf, van de videoproductie, getiteld 'Happy'. De film onderzoekt de vraag wat 'normaal' is. Met het dilemma van de privacy – er is enige ophef ontstaan bij ouders en voogden van de bewoners – zijn de kunstenaars open en zorgvuldig omgesprongen. 'Happy' is inmiddels vertoond bij diverse gelegenheden buiten de kliniek, onder meer op de Frieze Art Fair in Londen.

Het werk is zowel in letterlijke (formele) als in figuurlijke zin een buitengewoon object dat, hoe zeer ook 'site specific', ver buiten de grenzen van de kliniek kan gaan.

OMRINGD DOOR GOEDE VOORBEEDEN

De keuze van **Govert Grosfeld**, senior adviseur SKOR

'Omringd door goede voorbeelden' is een project van Atelier Veldwerk (Rudy Luijters, Onno Dirker) 2006/2007

SANCTUARIA (1987), HERMAN DE VRIES

Locatie:
bij de ruilverkaveling Weerselo
(Twente, Overijssel)
Zie ook:
www.earthpo.com

In de keuzes van Govert Grosfeld is bijzonder opdrachtgeverschap wellicht de rode draad. In het geval van Sanctuarium was het de ruilverkavelingscommissie die een grote gevoeligheid had voor de waarde van de locatie –het stroomgebied van een oorspronkelijke beek dat aan noodzakelijke veranderingen onderhevig was– en een openheid toonde met betrekking tot de mogelijkheden van de beeldende kunst.

Na grondige bestudering van de bodem en de cultuurhistorische elementen van het terrein besloot Herman de Vries tot het oprichten van monumenten voor de meidoorn en de jeneverbess. Met de grond die vrijkwam uit het kanaal dat voor drainage van het gebied werd gegraven,

werden vier kleine maar steile heuvels opgeworpen. Drie daarvan werden dicht beplant met meidoorns, een vierde met jeneverbessen. Onder de voorwaarde dat deze 'monumenten voor inheemse soorten' niet zouden worden gesnoeid of anderszins 'onderhouden', ontstonden biotopen die voor mensen en grote zoogdieren ondoordringbaar zijn en daarmee schuil- en vrijplaatsen voor vlinders en talloze andere insecten en met name ook voor vogels en kleine zoogdieren.

Zonder aanduidingen (informatieborden etc.) bieden deze heuveltjes sinds hun oprichting aanleiding tot alle mogelijke interpretaties van geschiedenis en betekenis van het landschap ter plaatse.

TUINDORPCOLLECTIES (1997), HERMAN DE VRIES

Locatie:
Tuindorp de Kievit, (Tilburg)
Huidige staat:
Goed onderhouden, groeiend
Zie ook:
www.skor.nl

Ook in dit geval betuigde de opdrachtgever grote zin voor de culturele waarde van beeldende kunst die niet louter ornamenteel is. Tuindorp de Kievit werd van meet af aan opgezet als een wijk waarin de kwaliteit van de omgeving op alle niveaus en bij voorkeur integraal, werd nagestreefd. De projectontwikkelaar, een combinatie van twee grote woningbouwverenigingen, had bovendien een reputatie op dat gebied. Het werk van de Vries betreft het aanplanten van een aantal clusters fruit- en laanbomen en heesters. Bij de fruitbomen betreft het een uitgebreide collectie Nederlandse (vaak zeldzaam geworden) cultivars. De collectie is samengesteld om de bewoners van het tuindorp met een veelheid van bomen en struiken in contact te brengen. In iedere voortuin van de 102 huurwoningen staat een andere appel-, peren- of

pruimenboom. Bij de laanbomen – aan de Mechelenstraat is een bomenrij geplaatst van 36 verschillende soorten – zijn naamstenen geplaatst met daarop een afbeelding van het betreffende blad. Enkele plantsoenen zijn beplant met botanische (wilde) rozen, die niet gesnoeid dienen te worden en daarmee ongerepte eilandjes vormen binnen de strenge structuur van het stedelijk gebied. Een publicatie met bijzondere foto's van Henk Geraedts geeft de bewoners extra inzicht in de kwaliteiten en de verzorging van de collecties.

De samenwerking tussen opdrachtgever en kunstenaar en de zorgvuldigheid waarmee een en ander is toegepast en onderhouden (ook na vele jaren bleek 'de collectie' bewaard gebleven) maken dit werk in veel opzichten tot voorbeeldig.

KWIJLHOND (1997), TOM CLAASSEN

Locatie:
Tuin Stichting Amarant,
Tilburg
Zie ook:
www.skor.nl

Bij reorganisatie en ontwikkeling van de stichting Amarant, een zorginstelling voor zwakzinnigen, kwam een deel van het terrein van de kliniek vrij als openbaar (bos)park en woongebied. Voor een kunstproject dat mede als doel had voor alle gebruikers van het park (patienten, bewoners en wandelaars) bijzondere markeringen te maken, werd het idee van de 'drinkplaats' ingezet. Tom Claassen kwam met een even helder als geestig voorstel, een bronzen hond die heel vanzelfsprekend binnen zijn oeuvre past. Als een wandelaar de 'puppy' van anderhalve meter hoog nadert,

begint er water uit de bek van het dier te lopen, in dit geval klaar, helder drinkwater. Met deze wonderlijke drinkplaats voor wandelaars doet Claassen op een subtiele manier recht aan het bijzondere publiek dat het park bezoekt.

Videoproductie (pseudo-documentaire), onderwerp de polder Mastenbroek (Overijssel)
Opdrachtgever:

Provincie Overijssel,
Gemeenten Zwolle, Kampen en
Zwartewaterland, Vereniging
Polderbelangen Mastenbroek
Zie ook:

www.kunstenpubliekeruimte.nl

Ook in dit project benadrukt Grosfeld het proces dat in een goed cultureel klimaat aan de opdracht is vooraf gegaan. De provincie was in staat geweest, mede door de nota Belvédère, aandacht te besteden aan landschappelijk erfgoed. De kwaliteiten van de laat-middeleeuwse inpoldering werden daarmee nadrukkelijker in het bewustzijn van de bewoners gebracht. De film van Langenberg en Van den Aker laat de 'strijd' zien waarmee de bewoners van het gebied proberen de gemeente Zwolle terug te dringen binnen de eigen grenzen. Alle teksten zijn door het duo Langenberg en Van den Aker geschreven en hoewel de film bedoeld is als kunstwerk, werd het uitgangspunt van de film, ook door de vrijwillig meespelende bevolking, als een reëel scenario beschouwd. Uit die betrokkenheid kwam een

bewustzijn naar voren. De plattelandsbevolking kreeg een stem en bood daadwerkelijk een alternatief voor de typisch stedelijke omgeving, onder meer in de vorm van ruimte en rust.

Overigens voltrok dat proces zich buiten de bemoeienis van de kunstenaars. Het ingrijpen in de omgeving was niet hun doel, maar het werk kan tellen de blik van de betrokkenen. En kennelijk niet van hen alleen. Uit vertoning op heel verschillende plaatsen mag blijken dat de 'documentaire' de specifieke locatie overstijgt. Het project is een prachtig voorbeeld van hoe kunstenaars processen in gang kunnen zetten buiten de kunst zelf.

L'ESSENCE DE MASTENBROEK (2005), BIRTHE LEEMEIJER

Locatie:

Waar

Zie ook:

www.skor.nl

Dit werk is gerealiseerd in samenwerking met de provincie Overijssel, Kunst & Cultuur Overijssel, de gemeenten Zwolle en Zwartewaterland.

L'essence de Mastenbroek is een parfum gebaseerd op onder andere gras, hooi en stallucht. De door Leemeijer in het leven geroepen 'Essenceclub', samengesteld uit bewoners die al generaties lang in Mastenbroek wonen, koos uit een door een parfumeur gemaakte selectie van geurcomposities, hét parfum van Mastenbroek.

Voor Birthe Leemeijer was een van de aanleidingen voor dit werk de constatering dat een hoog percentage bewoners, met name de jongste generaties, vertrekt uit de polder, soms zelfs emigreert. In die zin is het Essence de Mastenbroek gedacht als een prachtig cadeau voor de vertrek-

kenden, een flesje vol herinneringen in geuren en beelden. Voor de achterblijvers is naast het oude stoomgemaal Mastenbroek de 'Essencebron' te vinden, waar een eenmaal gekochte flacon gratis kan worden bijgevuld. En vanaf september 2005 wordt het 'Eau de Polder' in heel Nederland aangeboden op de parfumerie van de Bijenkorf.

L'Essence de Mastenbroek is een bijna letterlijk destillaat van fysieke en sociale gegevens die voortkwamen uit een onderzoek naar het Nederlandse landschap, in dit geval de polder Mastenbroek. Omdat de polder over het algemeen een mannelijk profiel heeft, krijgt het toch al uitzonderlijke werk een meerwaarde in de nadrukkelijke rol die de (plattelands)vrouwen speelden bij de ontwikkeling ervan.

OMRINGD DOOR GOEDE VOORBEEDEN

De keuze van **Tanja Karreman**, adviseur beeldende kunst Atelier Rijksbouwmeester

'Omringd door goede voorbeelden' is een project van Atelier Veldwerk (Rudy Luijters, Onno Dirker) 2006/2007

HET BLAUWE HUIS(2005 – HEDEN), JEANNE VAN HEESWIJK

Locatie:

IJburg, recente stadsuitbreidingswijk Amsterdam

Opdrachtgever:

Teun Koolhaas

Achtergrond: Naar aanleiding van het verzoek van de architect van het Blauwe Huis, Teun Koolhaas vroeg het Amsterdams Fonds voor de Kunst Jeanne van Heeswijk een studieopdracht te maken voor het blok, met als doel het toegankelijk maken van de binnenruimte. Het huis kwam toen nog niet aan de orde. In het plan dat zij in samenwerking met Hervé Papionaris bedacht, zette Jeanne van Heeswijk echter haar zinnen op het reeds opgeleverde Blauwe Huis, en heeft dit vervolgens voor vier jaar uit de markt weten te houden. Zij wilde er een invulling aan geven die een verrijking zou zijn voor de buurt.

Het Blauwe Huis is een vrijstaande 'stadsvilla' midden in een recent opgeleverd huizenblok in de wijk IJburg. Jeanne van Heeswijk nodigt kunstenaars uit de hele wereld uit om voor een periode van zes maanden in het huis te wonen en te werken. Voorwaarde is dat zij iets achterlaten voor de wijk of het huis. Daarnaast worden buurtbewoners gestimuleerd initiatieven te nemen in en rond het huis. Voorbeelden hiervan zijn de openluchtbioscoop op zomerse avonden, de bijzonder succesvolle (clandestiene) bloemenstal iedere zaterdagochtend en de kinderbibliotheek op woensdagmiddag. De tuin van het huis, aangelegd door kunstenaar Rudy Luijters met louter eetbare gewassen, is inmiddels een centrale plek

binnen het blok geworden en werkt als katalysator voor contacten met buurtbewoners.

De motivatie voor het project was tweeledig. Het ging niet om een achterstandswijk (wat vaak wel het geval is bij 'sociale' kunstprojecten) en daarbij was de wijk nog zodanig in ontwikkeling dat het maken van een traditioneel kunstwerk weinig zinnig leek; van Heeswijk is van mening dat er geschiedenis moet worden gemaakt voordat er ruimte is voor kunst. In deze pionierfase heeft van Heeswijk, die gedurende een half jaar de eerste bewoner van het Blauwe Huis was, veel contacten gelegd met de nieuwe bewoners van IJburg, en gezocht naar aanknopingspunten voor sociale cohesie, die zo goed als afwezig was. Inmiddels zijn een tiental kunstenaars (tijdelijk) medebewoner van IJburg geworden. Naast de vele activiteiten heeft dat onder meer geleid tot een videoproductie met tientallen interviews van omwonenden, door Daniela Paes Leao (Portugal).

Jeanne ziet al haar werk, waarin gezamenlijke activiteiten centraal staan, als beeldende kunst, en neemt door haar specifieke wijze van werken duidelijk afstand van het welzijnswork, hoewel er raakvlakken zijn. Zij karakteriseert het Blauwe Huis als een 'woningbouwvereniging voor de geest'.

MUSEUM VAN NAGSAEL (1995-HEDEN), ROLF ENGELN & SILVIA B.

Locatie:

Botersloot 40, Rotterdam

Opdrachtgever:

geen

Tegenover de Academie voor Bouwkunst in Rotterdam bevindt zich het Museum van Nagsael, een expositieruimte niet groter dan een flinke schoendoos. Het museum wordt in de oneven maanden beheerd door de kunstenaar Rolf Engelen, en in de even maanden door Silvia B. Zij vragen op hun beurt kunstenaars om voor de periode van één maand een tentoonstelling in te richten. Iedere eerste zondag van de maand wordt de tentoonstelling ontmanteld en gaan de objectjes weer mee 'in de fietstas'. De expositieruimte is volledig geïntegreerd in het gebouw, maar is voor iedere voorbijganger op straat 'bulleyley' te bezichtigen. In die zin maakt het onderdeel uit van de openbare ruimte.

Het bijzondere van dit project is het feit dat er zonder subsidies en zonder publiciteit altijd kunstenaars bereid zijn een tentoonstelling te maken. Het museum heeft haar bekendheid vooral te danken aan de mond-op-mond reclame van

bezoekers en kunstenaars, die steeds bijzonder positief op het werk reageren. Naar eigen zeggen staat het museum 'dicht bij de basis van de kunst: het plezier van het maken, het exposeren en het bekijken. Van Nagsael is zowel intiem in haar functie als expositieruimte, als publiek in haar functie als kunstwerk in de openbare ruimte'.

Sinds de opening is er geen maand voorbij gegaan zonder een nieuwe expositie, getuige de lange lijst van kunstenaars die Silvia B. op haar website bijhoudt. Begin 2007 verschijnt er een publicatie waarin een overzicht wordt gegeven van al deze miniatuurexposities, voor allen die er wellicht onbewust aan voorbij zijn gegaan. Deze 'catalogus' kan zich als boekwerk zonder meer meten met catalogi van belangrijke musea op het gebied van de hedendaagse kunst, en zal tijdens een tentoonstelling in museum Boijmans van Beuningen worden gepresenteerd.

Locatie:

Logement Tweede Kamer,
Den Haag (Plein 23)

Opdrachtgever:

Rijksbouwmeester

'De Dienst; onderzoeksorgaan voor kunsttoepassingen voor het Logement van de Tweede Kamer' is in 2002 opgericht door kunstenaar Martijn Engelbregt. De overheid stelde €160.000 beschikbaar voor het project, één eurocent per burger. In de hal van het Logement, Plein 23 tegenover het Tweede Kamer-gebouw bouwde Engelbregt een kantoortje op een paal, met uitzicht op de Enquêtezaal. Vanuit hier werd zijn project twee jaar lang gecoördineerd.

De opmaat werd gevormd door een website waarin alle Nederlandse ingezetenen een voorstel voor een kunstwerk in de Tweede Kamer konden doen. Er zijn 552 voorstellen ingediend, waarover vervolgens bijna 19.000 mensen hun stem hebben uitgebracht. Nadat de internet-stemming niet geheel fraudebestendig bleek, heeft De Dienst aanvullende stemmingen georganiseerd, o.m. die van een deskundigencommissie. Er zijn uiteindelijk negen werken geselecteerd, waaronder een aantal werken van Engelbregt. De commissie was niet op de hoogte van diens eigen inbreng, omdat alle inzendingen anoniem werden ingediend. De 'kiezers' roerden zich, en er werden Kamervragen gesteld. Men vroeg zich af hoe democratisch dit proces was geweest. En bovendien rees er het misverstand over de financiële middelen die voor een groot deel leken op te gaan aan een procedure en niet aan een kunstwerk. Dat het

feitelijke werk dit democratische stemproces zelf was, bleek niet voor iedereen vanzelfsprekend. Uit de verwarring, het voortdurend bijstellen van de procedures en de uiteindelijke resultaten mag blijken dat de betrokkenheid van het publiek en dat van de kunstenaar in een complex en dynamisch verband stonden.

Net als eerder werk van Engelbregt heeft ook De Dienst tot veel commotie en discussie geleid onder burgers, critici en politici. Daarmee is een belangrijk doel bereikt: het onderzoeken van de (on)mogelijkheid om beoordeling van kunst en democratische processen met elkaar te verbinden. De indrukwekkende resultaten van deze zoektocht zijn gebundeld in 'Dit is Nederland' dat in 2006 is verschenen.

De Dienst wordt momenteel afgerond, hoewel er nog onzekerheid bestaat over de toekomst van het kantoortje. De website vermeldt: "Het Dienstkantoor zal, met alle inhoud, worden samengeperst door een zogenoemde autopletter om vervolgens permanent geplaatst te worden op de paal die daarvoor eerst zal worden afgezaagd tot de gemiddelde Nederlandse borsthoogte."

Alle geselecteerde werken zijn inmiddels uitgevoerd, waaronder het controversiële 'de Aanpassing Nederlandse Vlag' van Jasper van den Brink, een enorme vlag op het Binnenhof waar water uit druppelt, alsof zij huilt.

NO LIE CAN LIVE FOREVER, SAM DURANT

Locatie:

Openbaar Ministerie Arnhem

Opdrachtgever:

Rijksbouwmeester

'No Lie Can Live Forever' bestaat uit een lichtbak die op de gevel van het Openbaar Ministerie in Arnhem is geplaatst. Sam Durant baseert het lettertype van zijn werk op de handgeschreven spandoeken die werden gebruikt tijdens protestmarsen in Amerika in de jaren zestig.

Durant's werk is sterk (politiek) geëngageerd, en het was verrassend, ook voor de kunstenaar zelf, dat een overheidsinstelling dergelijke geëngageerde kunst toestond, en daarmee haar neutrale imago enigszins liet varen.

Het openbaar ministerie en de rechtbanken zijn altijd uiterst terughoudend geweest met

beeldmateriaal, waarschijnlijk om de noodzakelijke afstand en discretie te behouden bij emoties waarmee bepaalde zaken gepaard kunnen gaan. Het werk heeft dan ook intern (binnen het openbaar ministerie) tot hevige discussies geleid over de vraag hoe men zich naar buiten toe toont: blijft zij zo anoniem mogelijk, of laat ook zij ruimte voor de droom waarin de waarheid regeert? Uit de huidige praktijk van de Rijksbouwmeester blijkt dat het werk voor andere rechtbanken in positieve zin als een breekijzer heeft gewerkt als men geconfronteerd werd met de beoordeling en keuzes van kunst.

ENGELENZENDER (1994-2000), MONIEK TOEBOSCH

Locatie: Houtribdijk,

Enkhuizen-Lelystad

Opdrachtgever:

Gemeente Apeldoorn

Huidige staat:

uit de lucht genomen op 31 december 1999, om 24.00 uur
Zie ook: www.skor.nl

De Prof. dr. van der Leeuwstichting stelde een aantal kunstenaars de vraag een 'eigentijdse wegkapel' te ontwerpen. Toebosch vatte de auto op als hedendaagse schuilplaats, de cocon waarin veel mensen voor een bepaalde tijd zichzelf kunnen zijn, en zich beschermd voelen. Via radiofrequentieborden werden de automobilisten op de dijk tussen Enkhuizen en Lelystad op de hoogte gesteld van de zender Engelen/Angels FM 98,0 die gedurende het volledige traject en 24 uur per dag 'engelenzang' uitzond. De muziek werd gecomponeerd, gezongen en samengesteld door Moniek Toebosch (bewerkt en geprogrammeerd door Harm Visser). Op 31 december 1999 werd de zender uit de lucht gehaald. Toebosch was van

mening dat de 21e eeuw andere gidsen nodig zou hebben dan engelen.

Het werk was buiten de vier ANWB-borden niet zichtbaar. Tegelijkertijd was het alomvattend in een adembenemend leeg en immens gebied (en wellicht het grootste kunstwerk dat Nederland ooit heeft gekend). De reiziger werd over de lange (29 km) licht gebogen weg met aan weerszijden het water van het IJsselmeer niet gedwongen het werk tot zich te nemen; het stond iedereen vrij de autoradio af te stemmen op bijzondere, zachtaardige en soms ook enigszins luciferische klanken. Al die elementen maken de Engelenzender tot een uitzonderlijk werk.

OMRINGD DOOR GOEDE VOORBEEDEN

De keuze van **Lia Gieling**, freelance curator / adviseur projecten kunst in de openbare ruimte

'Omringd door goede voorbeelden' is een project van Atelier Veldwerk (Rudy Luijters, Onno Dirker) 2006/2007

INFORMATION PLAZA (1996), ANDREA BLUM

Locatie:

Campus universiteit Twente

Opdrachtgever:

Universiteit Twente
(mmv het Praktijkbureau/
Mondriaantichting)

De Universiteit Twente (TU) heeft een rijke geschiedenis van kunstopdrachten op haar campus, maar het Information Plaza van Andrea Blum (New York VS) gold midden jaren negentig als eerste in het landchap geïntegreerde kunstwerk.

In opdracht van de Adviescommissie Beeldende Kunst ontwikkelde Blum een nieuwe as voor de campus, dat behalve een centrale ontmoetingsplek ook een knooppunt voor fietsers en voetgangers werd. Op twee niveaus kruisen de door Blum ontworpen lichtkranten elkaar. Het landschapsarchitectonische werk bestaat uit een betonnen structuur die op twee niveaus is gebouwd in een (deels) gedempte vijver. Het bovenste deel wordt gevormd door twee terrassen met betonnen banken, een fietspad doorkruist het onderste deel. Gras, keien en water omzomen het geheel. Centraal in het werk bevinden zich de twee lichtkranten, een waarop het wereldnieuws wordt gepresenteerd, een ander met lokaal en universiteitsnieuws. Zij vormen permanente bakens op deze relatief chaotische locatie, waar al-

les voortdurend heen en weer gaat.

Aanvankelijk werd slechts incidenteel gebruik gemaakt van het kunstwerk, dat als lelijk, kil en ouderwets werd gezien. Het 'Information Plaza' is echter door de jaren heen geïntegreerd geraakt in de omgeving, mede door de groei van de natuurlijke elementen. De lichtkranten worden tot op de dag van vandaag bijgehouden door een redactie van studenten informatica en zijn in de directe omgeving goed zichtbaar. De populariteit ervan mag onder andere blijken uit het feit dat het kunstwerk door gebruikers inmiddels is omgedoopt tot "Lichtkrant".

Lia Gieling's keuze voor dit werk is met name ingegeven door de interesse voor een kunstenaar, die doorgaans op het snijvlak van architectuur en vormgeving werkt en die voor dit project ook tekende voor het landschapsontwerp. Ondanks de aanvankelijke weerstand tegen het werk, is de appreciatie sinds de ingebruikname steeds groter geworden. Het is een schoolvoorbeeld van een werk dat in de tijd met het omringende landschap evolueert.

POLDERLAND GARDEN OF LOVE AND FIRE (1998), DANIEL LIBESKIND

Locatie:

Pampushavenweg, ten
noordwesten van Almere

Opdrachtgever:

Gemeente Almere
De Collectie Almere / Museum
De Paviljoens

Polderland Garden of Love and Fire is niet voor deze locatie ontworpen, maar komt volgens Lia Gieling op deze locatie, in de uitgestrektheid van het omliggende landschap, wel prachtig tot zijn recht. Het gaat zodanig op in de omgeving dat de mathematische structuur alleen vanuit de lucht zichtbaar is.

Het werk bestaat uit drie smalle banen die zich door het land uitstrekken zonder ergens heen te leiden en elkaar op verschillende punten kruisen. Zij wijzen in verschillende windrichtingen en verbinden denkbeeldig drie steden met elkaar: Almere, Berlijn (de woonplaats van Libeskind) en Salamanca, de woonplaats van de Spaanse monnik Juan de la Cruz die het gedicht 'De levende vlam van de Liefde' schreef waarop Libeskind het werk heeft gebaseerd. Het kanalenstelsel wordt doorsneden door een grindpad waarop een labirynthische aluminium constructie is geplaatst, als een eigentijds Stonehenge. Een laatste, vijfde baan is een voetpad dat bezoekers via bruggetjes

over de kanalen leidt.

De weerspiegeling van het licht en poldergroen in de aluminium panelen geeft een bijzondere dimensie aan de locatie, en draagt bij aan een gevoel van contemplatie en rust. Rust is volgens Libeskind noodzakelijk om tot inzicht te komen, daarom geeft hij de leegte in zijn werk alle ruimte, en mogelijk is dat ook de reden dat hem destijds gevraagd is het monument voor Ground Zero in New York te ontwerpen.

Toch kan het werk niet geheel aan de realiteit ontsnappen; het veld met de spiegelende panelen fungeert ook frequent als herenontmoetingsplaats.

Het kunstwerk ligt op een plaats waar de stad Almere ooit volgroeid zou zijn. De stad plooit zich nu echter om het werk heen, een proces zoals dat zich ook aan het voltrekken is bij de Groene Kathedraal van Marinus Boezem, in dezelfde stad. Gebruik en betekenis zullen daardoor mogelijk veranderen.

Locatie:
Roombeek Park, Enschede
Opdrachtgever:
Gemeente Enschede

Verborgen in het gras ergens in het verminkte deel van Enschede, niet onmiddellijk zichtbaar voor de toevallige voorbijganger, ligt een in steen uitgevoerde tekening van een prototypisch huis, gedeeltelijk bedekt door de funderingsplaten van de oude vuurwerkopslag. De tekening bestaat voor de helft uit stippellijnen: symbool voor dat wat ontbreekt of dat wat nog zal komen. Een stenen pad van de oude bestrating uit de wijk leidt naar een zwarte gedenksteen waarin de namen van de slachtoffers van de vuurwerkramp in Enschede zijn gegraveerd. Aan het eind van winter wordt het monument bedekt met witte krokussen, waardoor haar integriteit en kwetsbaarheid worden versterkt.

Vanaf het moment van onthulling heeft het

vuurwerkmonument van grafisch ontwerper/beeldend kunstenaar Balta een belangrijke plaats verworven in het bewustzijn van de mensen in Enschede. Bezoekers komen er tot het doordringende besef dat ter plaatse een volledige wijk is weggeblazen, hetgeen het tot een beladen, maar uitzonderlijke plek maakt. Het monument wordt intensief bezocht als ruimte om individueel stil te staan bij de rampzalige gebeurtenis, of als ontmoetingsplaats waar in gezamenlijkheid her-dacht kan worden.

Gieling heeft dit werk aangedragen als voorbeeld van een eigentijds monument, dat op even sobere als klare wijze een ontmoetingsplek oplevert voor slachtoffers en nabestaanden.

KIJK-DUIN (nog niet gerealiseerd), FLORIS SCHOONDERBEEK

Locatie:
Scholingsboulevard Enschede
Opdrachtgever:
Gemeente Enschede
Huidige staat:
definitief ontwerpfase;
realisatie 2008-2010

Het werk Kijk-Duin van Floris Schoonderbeek is nog niet gerealiseerd, maar de gemeenteraad van Enschede heeft recentelijk ingestemd met het voorstel om een daktuin op de Scholingsboulevard te creëren. Leerlingen, docenten, schoolmanagers, directieleden, architecten en adviseurs hadden zitting in de uitgebreide kunstadviescommissie. Schoonderbeek heeft, in nauwe samenwerking met architect Harry Abels en landschapsarchitect Niké van Keulen, een lounge-achtige buitenplek ontworpen waar jongeren zich, alleen of met elkaar, even kunnen terugtrekken uit het stressvolle schoolbestaan.

Hoewel de daktuin ogenschijnlijk is opgebouwd uit natuurlijke elementen, wordt het landschap onderbroken door plaatsen waarop met onnatuurlijke (kunststof) middelen een schaalvergroting van het natuurlijke landschap

is toegepast. Het meest opvallend zijn de uitver-grote halmenlandschappen: leerlingen kunnen straks tussen metershoge kunststof halmen liggen, zitten of hangen op het organisch vormgegeven meubilair. Aan een aantal halmen worden 'spiekspiegels' bevestigd, waarmee de jongeren elkaar en hun omgeving kunnen bekijken. Schoonderbeek speelt zo met het proces van kijken en bekeken worden.

Lia Gieling brengt dit ontwerp als een van de geslaagde voorbeelden in, vanwege de gedurfde invalshoek van Schoonderbeek om met schaalvergroting van artificiële (gras)halmen te reageren op de natuurlijke daktuinen van Niké van Keulen. Het is bovendien een heel goed voorbeeld van hoe met doorzettingsvermogen én engelen-geduld de kunstenaar alle betrokken partijen uiteindelijk heel enthousiast heeft weten te krijgen.

TAFEL VOOR HET KRUITHUISJE (2004), ANIEK BOON, FRANCY VAN DEN HEUVEL & HELEEN DIJKMAN

Locatie:
Van Haeftenpark Apeldoorn
Opdrachtgever:
Gemeente Apeldoorn

De Apeldoornse Van Haeften-kazerne fungeerde vanaf 1913 als opleidingsinstituut voor de Koninklijke Marechaussee en is begin deze eeuw getransformeerd tot modernistische woonwijk, het zogeheten Van Haeftenpark. Het Kruithuisje, ooit onderdeel van de kazerne, is in 2005 in zijn geheel verplaatst naar de as van dit park. Het was de verwachting van de gemeente dat het huisje én als monument én als podium voor bijzondere kunstpodrachten een bijdrage zou kunnen leveren aan de nieuwe identiteit van de wijk.

Het eerste project was Tafel, van theatervormgevers Aniek Boon, Francy van den Heuvel en Heleen Dijkman. Zij ontwierpen een tafel die aan de buitenkanten van het huisje werd gemonteerd, waardoor deze de indruk wekte door de muren heen te steken. Binnen kwam die tafel inderdaad terug en was met archaisch ogend servies en bestek gedekt, maar tevens bedolven onder een laag roet. De aan de buitenkant doorstekende tafel was bedoeld als ontmoetingsplek voor de buurtbewoners, de ruimte binnen als herinnering aan

de vervlogen oorlogstijden. Alle bewoners werden bij de opening uitgenodigd voor een maaltijd met erwtensoep, en door de grote opkomst leek de eerste poging tot het creëren van een ontmoetingsplek geslaagd.

De tafel werd echter nauwelijks nog gebruikt na deze drukbezochte openingsdag.

Ook de overige zeven projecten die werden ontwikkeld lieten het kruithuisje als markant keerpunt in de geschiedenis zien: van militaire schildwacht tot vriendelijke ogende woonwijk. Niettemin veroorzaakten ook deze werken dermate negatieve reacties van bewoners, dat besloten is het project (voorlopig) te beëindigen. Desondanks vindt Gieling dit huisje een zeer geslaagd voorbeeld van kunst in het publiek domein; kunstenaars onder de huid van een plek te laten kruipen en daarvandaan wat zinnigs in beelden te laten zeggen. Vermoedelijk bestond er in de nieuwe buurt nog te weinig saamhorigheid om dit project gezamenlijk te dragen.

OMRINGD DOOR GOEDE VOORBEEDEN

De keuze van **Hans van den Ban**, coördinerend adviseur beeldende kunst Atelier Rijksbouwmeester

'Omringd door goede voorbeelden' is een project van Atelier Veldwerk (Rudy Luijters, Onno Dirker) 2006/2007

DOMELA NIEUWENHUIS (1931), JOHAN POLET

Locatie:
Nassauplein
Amsterdam
Opdrachtgever:
onbekend, waarschijnlijk
Gemeente Amsterdam

Bij de vraag naar 'Goede Voorbeelden' was als enig criterium gesteld dat het om werken zou gaan van na 1945. Hans van den Ban stelt dat kunstwerken in een traditie staan, een reactie vormen op de kunst van een voorafgaande generatie en daarmee een deel van hun betekenis ontlenden aan voorgaande werken. Vandaar dat zijn eerste keuze een beeld uit 1931 betreft, van Johan Polet. Op zijn monumentale sokkel, ver boven het maaiveld verheven en refererend aan historische gebeurtenissen is het beeld van Domela Nieuwenhuis oud genoeg om hier als prototypisch standbeeld op te nemen. Naast een kunsthistorische betekenis heeft het beeld voor Van den Ban ook een persoonlijke betekenis. Zijn grootvader was een van de volgelingen van Domela Nieuwenhuis, en kreeg na diens overlijden het hele dorp op de been om hem, langs het spoor van Amsterdam, de laatste eer te bewijzen. Tevens is het een goed voorbeeld van de belangrijke maatschappelijke betekenis die kunst in de openbare ruimte kan spelen, zoals het Lieverdje bij de provo-rellen op het Spui in Amsterdam of het omvertrekken van

het beeld van Saddam Houssein het icoon is geworden van de val van zijn regime.

John Berger schreef in zijn fenomenologie van het beeldhouwen (*Art & Revolution*) dat een beeld bewegingslozer is dan ieder ander object in de stad. De betekenis daarvan schuilt in het bevroren van het moment, en het is aan de toeschouwer om de inhoud verder te onderzoeken. Doordat men er omheen kan lopen zonder dat het beeld verandert, wordt het mogelijk steeds meer betekenislagen te ontdekken.

Als aanhanger van de Fluxusbeweging gelooft Van den Ban dat alles voortdurend verandert. Maar het een verandert sneller dan het andere. Juist oudere beeldhouwkunst met zijn magische aanspraak op volkomen stilstand speelt volgens hem een belangrijke rol in de vluchtige realiteit van de openbare ruimte. Zij vormen bakens in de stad, de cijfers op de wijzerplaat van onze klok. De beelden blijven, het zijn de betekenissen die verschillende generaties toekennen aan de beelden, die voortdurend veranderen.

HET IS ME WAT (1999), WIM T. SCHIPPERS

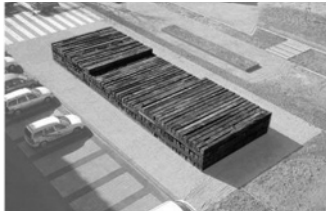
Locatie:
Ministerie van Volksgezond-
heid, Welzijn en Sport (VWS)
Opdrachtgever:
Rijksbouwmeester

'Het is Me Wat' stond van 1999 tot 2005 in de hal van het Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport. Als variant op het klassieke beeld-op-een-sokkel ontwikkelde Wim T. Schippers, in samenwerking met studenten van de Technische Universiteit Delft een 'zwevende steen'. De ogenschijnlijk loodzware steen (in werkelijkheid gemaakt van kunststof en niet zwaarder dan tien kilo) blijft door middel van een magnetisch mechanisme boven de sokkel zweven, met een tussenruimte waarachter precies een gezicht zichtbaar kan worden. In de vier zijden van de sokkel staan de woorden 'Het', 'Is', 'Me', 'Wat' gegraveerd.

Wanneer geprobeerd word om de steen uit zijn zwevende balans te stoten treedt er een mechanisme in werking waardoor kleine sokkeltjes de steen fixeren. Dit bleek het publiek (de ambte-

naren van het ministerie) er echter te vaak toe te verleiden elastiekjes en propjes naar de steen te schieten, waardoor het mechanisme beschadigd raakte. Ondanks een eerste volledige restauratie en het installeren van beveiligingscamera's bleek het kunstwerk na enkele weken nog steeds niet opgewassen tegen de aanvallen van buitenaf.

Uiteindelijk is besloten dat studenten van de TU het mechanisme opnieuw volledig zouden repareren, in ruil voor een kleine replica voor het universiteitsgebouw. Omdat het risico van hernieuwde beschadiging bij herplaatsing op het ministerie te groot was, werd het in 2006 binnen de veilige muren van Boijmans van Beuningen ondergebracht. In ruil daarvoor heeft het ministerie een beeld uit het depot van het museum ontvangen: een grote 'opengewerkte globe' van de italiaanse beeldhouwer Pomodoro.

Locatie:
Rijkswaterstaat Middelburg
Opdrachtgever:
Rijksgebouwendienst

In de 19e eeuw werden een aantal waterkeringen van Rijkswaterstaat aangetast door paalworm, hetgeen leidde tot een miljoenenramp. Na een uitgebreid onderzoek naar bruikbare houtsoorten werd er voortaan alleen nog gebruik gemaakt van tropisch hardhout. Van dit materiaal uit de opslagplaatsen van Rijkswaterstaat heeft Dan Peterman een beeld gemaakt dat zich eenvoudiger voordoet dan het in werkelijkheid is.

De constructie bestaat uit honderden houten balken die op zodanige wijze op elkaar zijn gestapeld, dat de lange en de kops kant van de balken elkaar afwisselen. In de verhoudingen tussen hoogte, breedte en diepte herhaalt de sculptuur de verhoudingen van het achterliggende

gebouw. Formeel gezien doet het denken aan de minimal art uit de jaren '70, maar heeft meerdere betekenislagen die zij ontleent aan deze specifieke locatie. De staalkaart van boomsoorten herinnert aan de koloniale geschiedenis van Nederland en aan het feit dat dit hout vanuit de voormalige koloniën werd geïmporteerd. De kostbaarheid en duurzaamheid van het gebruikte tropisch hardhout kan bovendien worden gezien als een eerbetoon aan de doorgaans onzichtbare waterwerken die Nederland beschermen. Naast deze specifieke betekenissen geeft Peterman, zoals in veel van zijn werk, uitdrukking aan zijn zorg over de uitputting van grondstoffen.

AAP (1998), AERNOUT MIK

Techniek:
Demcon
Locatie:
St. Maartenskliniek, Ubbergen
Opdrachtgever:
SKOR

De kliniek staat in een bos. De orang-oetang bevindt zich in een publieke ruimte van een revalidatiekliniek en kan bewegen en reageren op prikkels van buitenaf. Het is een interactief object, dat de aanwezigheid van mensen opmerkt. Een heel ingewikkeld 'ding', met rug- en gelaatsspieren. De aap heeft menselijke trekjes en zijn gedrag is onvoorspelbaar. Soms kan je als patiënt een spelletje met hem spelen (boter, kaas en eieren). Als hij zin heeft.

De bedenker van dit werk, Aernout Mik, ziet de gebruikers van de kliniek als 'acteurs' en voegt aan deze werkelijkheid één acteur toe, de aap. Doordat hij één arm in een mitella heeft wordt duidelijk dat zijn aanwezigheid daar niet zonder reden is. Wel heeft Aap zijn eigen biotoop gecreëerd in de kliniek, een boomstronk, een koelkast en een autoband. In museale zin is het een installatie.

Het technische gedeelte van de aap is ontwikkeld door de jonge ingenieurs van Demcon, die

er hun toentertijd recent ontwikkelde techniek 'fuzzy logics' voor in konden zetten en testen. Robottechnieken zijn inmiddels veel verder ontwikkeld, toch is de techniek zodanig dat Aap nog altijd overtuigt.

Hans van den Ban herkent in het werk de denkbeelden van de schrijver Witold Gombrowicz. Gombrowicz zag de relatie tussen twee mensen als een derde persoon, die dominant optreedt en mensen in een rol dwingt. Hij had een problematische beeld van de mensheid, en ook dat ziet Van den Ban terug in Aap: aan de ene kant is deze bijzonder menselijk, bijna aandoenlijk, met eigen gebreken. Aan de andere kant blijft het een robot waarvan het alleen maar lijkt dat deze werkelijk leeft. In het werk durft Mik deze leegte te laten zien, de dingen die geen betekenis hebben en die we alleen kunnen vullen met dat waar we in geloven. Aap laat je daarom niet ontkomen aan de vraag om liefde en menselijkheid.

FRAGMENT VAN EEN HUISKAMER, VERKLEIND NAAR 88% (2001), MARK MANDERS

Locatie:
P.E. Tegelbergplein, eiland Sporenburg (Zeeburg), Amsterdam
Opdrachtgever:
Werkgroep Kunst Oostelijk Havengebied

Aan de rand van het P.E. Tegelbergplein in Amsterdam kijken twee gietijzeren mensfiguren uit over het water. Zij staan op een tafel, erachter staat een stoel en voor de tafel staat een 'dubbele emmer'. De scène is een kopie van een fragment uit 'Zelfportret als gebouw', een veelomvattend werk waar Mark Manders sinds 1986 aan werkt en waarvan hij sinds 1990 fragmenten toont.

Mark Manders is volgens Van den Ban de hogepriester van de geheimzinnigheid; zijn werk ontleent zijn waarde aan het mysterieuze. De twee onzijdige figuren verbeelden dezelfde persoon in twee opeenvolgende momenten, hetgeen de klei-

ne verschillen in houding verklaart. Hetzelfde geldt voor de dubbele emmer, alleen vloeien de twee momenten hier samen in één beeld. Door de schaalverkleining van de figuren komt het beeld enigszins griezelig en vervreemdend over. Doordat het aan de rand van het plein staan, tussen de bomen, doen de staande figuren zich volgens Manders voor als bezoekers, zonder dat zij de leegte van het plein verstoren.

OMRINGD DOOR GOEDE VOORBEEDEN

De keuze van **Jan Wijle**, hoofd afdelingen k.o.r./architectuur Stroom Den Haag

'Omringd door goede voorbeelden' is een project van Atelier Veldwerk (Rudy Luijters, Onno Dirker) 2006/2007

KIKKERBELPROJECT (1992), JOHN KNIGHT

Locatie:
Den Haag
Opdrachtgever:
Stroom

Het betreft hier een van de eerste grote projecten van Stroom. Het was in alle opzichten verstrekkend en heeft de basis gelegd voor een openheid voor kunst in de openbare ruimte die niet langer gebaseerd was op een vast, fysiek 'ding'. De (actieve) rol van het publiek, het functioneren van Stroom hcbk, de mogelijkheden van de kunstenaar in de samenleving, al deze aspecten kwamen in het project van John Knight integraal aan de orde. Het plan vertrekt vanuit het ontwerp voor een nieuwe fietsbel. Knight heeft een bel laten ontwikkelen die het geluid van een kikker voortbrengt. Op de bel is de ooievaar uit het wapen van Den Haag afgebeeld. Er werden 3000 'kwakende bellen' geproduceerd, die niet te koop waren, maar door bewoners van Den Haag konden worden verkregen door de eigen (goedwerkende) fietsbel in te leveren. Deze ruilmogelijkheid werd bekend gemaakt door middel van stickers en flyers die aan in de stad gestalde fietsen werden gehangen. De ingeruilde oude

fietsbellen werden naar Cuba verscheept (waar de fiets een heel belangrijk transportmiddel is). Zowel de gever als de ontvanger van de bel kregen een ansichtkaart. Het ging daarbij niet om altruïsme, maar om solidariteit. Publiciteit was van meet af aan nadrukkelijk onderdeel van het project, alle middelen werden gebruikt, van de genoemde flyers tot de omroepen, tijdschriften en dagbladen. Niet eerder werd zo nadrukkelijk ingezet op het gebruik van de media. En in dit geval werden niet de standaard culturele kanalen gezocht, maar integendeel juist ook de lokale nieuwsvoorzieningen. Het project is inhoudelijk sterk gelaagd. De kikker staat model voor de fietser als bedreigde diersoort, de ooievaar als symbool van de macht van Den Haag. Het gebruik van de media, het fietsend publiek als doelgroep, de (politieke) verbindingen, het mobiele karakter, op alle niveau's lag evenveel nadruk. Jan Wijle beschouwt het werk als een sleutelproject in de ontwikkeling van Stroom.

HEMELS GEWELF (1996), JAMES TURRELL

Locatie:
Kijkduin (gemeente Den Haag)
Opdrachtgever:
Gemeente Den Haag (Stroom)
Zie ook:
www.stroom.nl

Dit monumentale werk is voortgekomen uit een congres van The International Federation of Landscape Architecture in Den Haag in 1992, kort na de oprichting van Stroom. Turrell, die werkt met licht en landschap, is toen nadrukkelijk in beeld gekomen. Het werk is pas vele jaren later tot stand gekomen. James Turrell is een zogenaamde 'oeuvre-kunstenaar'. Feitelijk gaat al zijn werk over de Roden Crater in de VS en alleen al daarom is het heel bijzonder dat er in Nederland een deeltje van dat oeuvre aanwezig is. Andere kunstenaars die genoemd kunnen worden binnen een dergelijke (land art) context en van wie een werk in Nederland is gerealiseerd zijn Robert Morris en Robert Smithson. Werken van deze kunstenaars vormen ankerpunten in de kunstgeschiedenis. De letterlijke functie van het werk, de 'krater' in de duinen, is de mogelijkheid om naar de lucht, het hemelse gewelf te kijken. Als je op het bankje in de kom gaat liggen, krijg je te

maken met een natuurkundig principe: je ziet de fysieke rand van de kom en daarboven de lucht. Doordat het brein het principe van oneindigheid niet begrijpt, wordt de lucht ervaren als een koepel. En voor veel bezoekers is die ervaring fundamenteel. Vanaf dat moment zie je de wereld, het uitspaniel, met andere ogen. Vrijwel iedereen die de ruimte betreedt, ook mensen die geen idee hebben van de werking van het licht, ervaren de ruimte als bijzonder. Het samengaan van natuurbeleving en fysica en de vanzelfsprekende maat binnen de landschappelijke oriëntatie - het duinlandschap ten zuiden van den Haag - maken het Hemels Gewelf tot een van de meest uitzonderlijke kunstwerken die Nederland telt.

Op dit moment is het werk enigszins aan het verzakken en is onderhoud en herstel in alle opzichten noodzakelijk. Men is op zoek naar middelen hiervoor.

Locatie:

Het plein, Den Haag.

Opdrachtgever:

Stroom

Huidige staat:

Volkomen intact

Vast en zeker een van de meest bescheiden kunstwerken in de publieke ruimte, geplaatst binnen het kader van de Campagne, een door Stroom georganiseerde manifestatie van werken in de openbare ruimte van allerlei aard. In de natuurstenen beplating van een klein blokvormig gebouwtje (bovengronds deel van de parkeergarage onder het plein) heeft Radermacher de glazen buis met luchtbel (libelle) uit een waterpas onwrikbaar ingemetseld. Hoewel een aantal malen groter dan de doorsnee libelle, blijft het een 'onaanzienlijk' objectje en zal het maar zelden opgemerkt worden. Toch wordt het werkje

ervaren als een 'indrukwekkend' beeld. Het idee van een waterpas, het object waarmee 'de dingen' recht worden gezet, op niveau, op het plein dat zich aan de achterkant van het regeringscentrum bevindt, is geruststellend en stelt tegelijkertijd vragen. Het 'ijkt' het centrum van de macht. Ook als 'alles' scheef zakt, wat in ons drassig land een blijvend risico vormt, blijft de waterpas de stabiele lijn van de horizon aanduiden. Het is een mooi voorbeeld van hoe ook een heel bescheiden ingreep de stedelijke ruimte meerdere betekenissen kan geven.

FIETSENSTALLING (2006), JOHN KÖRMELING

Locatie:

Scheveningen (boulevard)

Opdrachtgever:

Gemeente Den Haag, Stichting
Bisieklette, Stroom.

Zie ook:

schaduwstroom.outdare.net
www.archined.nl

De fietsenstalling van Körmeling maakt onderdeel uit van het project 'Fiets & Stal', waarvoor twaalf architecten, kunstenaars en ontwerpers werden uitgenodigd om een (architectonische) oplossing te bedenken voor de kleine behuizing van de bewaker van een fietsenstalling. (Overigens komen de bewakers uit reïntegratieprojecten.) De versie van Körmeling is elegant en 'frivool' zonder een buitengewoon bouwsel te zijn. Door de glazen wanden zit de bewaker volledig in het zicht. Belangrijk feit is dat het werk functioneert. En het scherpt het bewustzijn over de inrichting van Nederland, nadrukkelijke rode draad in het oeuvre van Körmeling waar humor en kritische betrokkenheid vaak samengaan.

ZUIL VAN LELY (2002), HANS VAN HOUWELINGEN

Locatie:

Raadhuisplein, Lelystad

Opdrachtgever:

Gemeente Lelystad

Zie ook:

www.zuilvanlely.nl
www.lelystad.nl
www.kunstenpubliekeruimte.nl

Van Houwelingen's analyse van de locatie en de stedenbouwkundige context is heel scherp. De zuil van Lely refereert zowel aan traditionele 'monumenten' als aan conceptuele en kritische benaderingen van de rol van kunst in de openbare ruimte. Die tweeledigheid is in veel van zijn werken te vinden, maar in de zuil van Lely zeer uitgesproken. Van Houwelingen spreekt zelf over de zuil van Trojanus als uitgangspunt. Het 32 meter hoge beeld, een sokkel van basaltstenen met daarop een afgietsel van het bronzen beeld van ingenieur Lely (van de hand van Marie Andriessen) uit 1954 dat op de afsluitdijk staat, torent boven Lelystad uit en overziet de Noordoostpolder. Eerbetoon aan de naamgever van de stad maar tevens kri-

tische reflectie op planologische en stedenbouwkundige hoogmoed. Hoewel van Houwelingen eerder grote gebaren heeft gemaakt en door een reeks bijzondere werken een stempel heeft weten te drukken op de ontwikkelingen van kunst in de openbare ruimte, is de zuil van Lely letterlijk en figuurlijk een hoogtepunt. Heldere analyse vertaald in krachtige beeldtaal met efficiënte en relevante middelen. Het beeld is adequaat en het vitaliseert de locatie (plein én stad) in verschillende opzichten.

OMRINGD DOOR GOEDE VOORBEEDEN

De keuze van **Arno van Roosmalen**, directeur Stroom Den Haag

'Omringd door goede voorbeelden' is een project van Atelier Veldwerk (Rudy Luijters, Onno Dirker) 2006/2007

MAASBEELD (1982), AUKE DE VRIES

Locatie:

Maasoever bij Willemsbrug,
Rotterdam

Opdrachtgever:

Gemeente Rotterdam

Zie ook:

www.kunstenpubliekeruimte.nl

Het Maasbeeld, een van de eerste monumentale werken van De Vries, is ontstaan in een situatie waarin er nog twee bruggen aanwezig waren. Tussen pijlers van beide bruggen is een stalen kabel gespannen met losse elementen, als een bedketting op reuzenschaal. Later is er een brug gesloopt, maar één pijler is gehandhaafd om het werk van De Vries te kunnen behouden.

Er was aanvankelijk veel weerstand tegen het werk. Het ging om het min of meer gebruikelijke commentaar bij eigentijdse kunst: een hoop oud roest dat te veel geld zou kosten. Het werd in de volksmond al spoedig 'de waslijn' genoemd. Ook uit de (museale) kunstwereld kreeg het beeld

aanvankelijk niet veel bijval. Het werd als een ietwat naïeve reactie op vormgeving ervaren. Inmiddels maakt het werk onlosmakelijk deel uit van het collectieve beeld van Rotterdam en door de bevolking wordt het gekoesterd. Een dergelijke omslag is interessant. De weerstand, of het overwinnen ervan, is volgens Van Roosmalen misschien wel een voorwaarde om betrokkenheid bij werken in de openbare ruimte te laten ontstaan.

BEUKELSBLAUW (2004-2006), FLORENTIJN HOFMAN

Locatie:

Beukelsdijk 21-39, Rotterdam

Opdrachtgever:

Gemeente Rotterdam

(deelgemeente Delfshaven)

Huidige staat:

gesloopt zoals voorzien (2006)

Zie ook:

www.florentijnhofman.nl

www.we-make-money-not-art.com

www.rotterdams.punt.nl

De gemeente was overeengekomen met buurtbewoners dat het leeggekomen huizenblok aan de Beukelsdijk niet zou worden gesloopt zolang er geen concrete plannen voor dit gebied bestonden. In dat kader is het huizenblok als het ware 'geoomerkt' door Florentijn Hofman. Hij stelde voor het complete blok blauw te schilderen. Aanvankelijk werd het verspilling genoemd om aandacht en geld te besteden aan slooppanden. Maar kort na het voltooiën had het werk een onwaarschijnlijke impact. Binnen no-time werd het blok opnieuw 'in gebruik' genomen, onder meer als enorm populair decor voor bruidsreportages en videoclips.

Het huizenblok is, zoals voorzien, gesloopt (na twee jaar) maar heeft in die relatief korte tijd een indringende blik mogelijk gemaakt op een deel van de stad waar niet naar werd omgekeken. En

tevens op demografische processen die evenzeer deel uitmaken van de dynamiek van een stad. Die 'ongeziene' vroeg 20ste-eeuwse gevelrij werd door een heel krachtige en effectieve ingreep het meest gefotografeerde huizenblok van Rotterdam en blijft ook in de hoofden van veel Rotterdammers als beeld nog heel lang achter.

OLIFANTEN (2000), TOM CLAASSEN

Locatie:

A6/A27 bij Almere, Flevoland

Zie ook:

www.tomclaassen.com

Rijdend op de A6 doemt aan de kant van de weg een groep olifanten op. Monumentale, meer dan levensgrote dieren die weggelopen lijken uit een reusachtig driedimensionaal stripverhaal, of uit een animatiefilm.

Van Roosmalen prijst met name die vervreemdende werking, wellicht voortkomend uit de bijzondere combinatie van locatie en precieze plaatsing van de betonnen giganten. Ondanks de monumentaliteit is het werk een 'mentaal knuffelbeeld', raadselachtig én aandoenlijk. Door de

sterke 'gestalt'-werking zou bij veel mensen, met name de bij dagelijkse automobilisten, de olifantengroep kunnen functioneren als een in het brein gegrifte markering die binnen het parcours niet te missen valt.

Videoproductie (pseudo-documentaire), onderwerp de polder Mastenbroek (Overijssel)

Opdrachtgever:

Provincie Overijssel, Gemeenten Zwolle, Kampen, Zwartewaterland, Vereniging Polderbelangen Mastenbroek

Zie ook:

www.kunstenpubliekeruimte.nl

De gemeente Zwolle legde bij haar uitbreidingsplannen een claim op de omliggende polders. Dit gegeven gebruiken de kunstenaars als basis voor een scenario waarbij de bewoners van de polder de zaak omkeren. Zij claimen ruimte, want geven uiting aan hun voornemen hun leefgebied, de polder, te willen uitbreiden richting stad. De film van Langenberg en Van den Aker toont zich als een zeer gevoelige documentaire over die 'strijd'. Alle teksten zijn door het duo geschreven en hoewel de film bedoeld is als kunstwerk werd het uitgangspunt van de film, ook door de vrijwillig meespelende bevolking, als een reëel scenario beschouwd. En uit die betrokkenheid kwam een daadwerkelijk bewustzijn naar boven, het idee dat de agrariërs inderdaad een alternatief kunnen bieden voor de typisch stedelijke omgeving,

onder meer in de vorm van ruimte en rust.

Overigens voltrok dat proces zich buiten de bemoeienis van de kunstenaars. Het ingrijpen in de omgeving was niet hun doel, maar het werk kantelt de blik van de betrokken. En kennelijk niet van hen alleen. Uit veelvuldige vertoning op heel verschillende plaatsen mag blijken dat de 'documentaire' de specifieke locatie overstijgt. Het project is een prachtig voorbeeld van hoe kunstenaars processen in gang kunnen zetten buiten de kunst zelf.

REISBUREAU P-REIZEN (2000-2003), STICHTING G.A.N.G.

een samenwerkingsverband van de kunstenaars Rob Groot Zevert, Melle Smets, Hans Jungerius en Jurr van Diggele

Zie ook:

www.stichtinggang.org

www.skor.nl

P-Reizen verzorgde dagtochten naar het 'inwisselbare Nederland', de wereld van meubelboulevards, recreatieparken, kantoor- en bedrijfsterreinen; met name die van de 'urban sprawls' en de gebieden langs de snelwegen. Het doel van de reizen is de deelnemers te laten ervaren hoe het bestaande landschap een eigen identiteit heeft gekregen. Bestaande waarnemingskaders worden in twijfel getrokken. P-Reizen verfrist door middel van een positieve impuls ons denken over de veranderingen in de openbare ruimte. Het bureau brengt de reizigers daartoe letterlijk en figuurlijk buiten de bekende kaders.

In Deventer hebben de activiteiten van G.A.N.G.

recent (2006) geleid tot het totstandkomen van een wegkapel langs de A1 (afslag 21 en 22, parkeerplaats Vundelaar) voor vrachtwagenchauffeurs uit het voormalige Oostblok. De kapel is na verwarrend overleg met het ministerie van Verkeer en Waterstaat officieel liturgisch gewijd door een Russisch-orthodoxe priester, die er regelmatig diensten houdt.